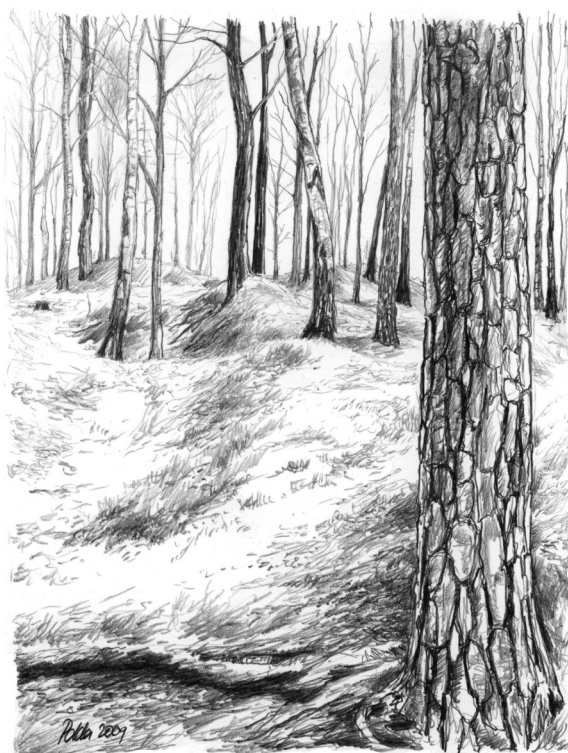


Vojenská opevnění

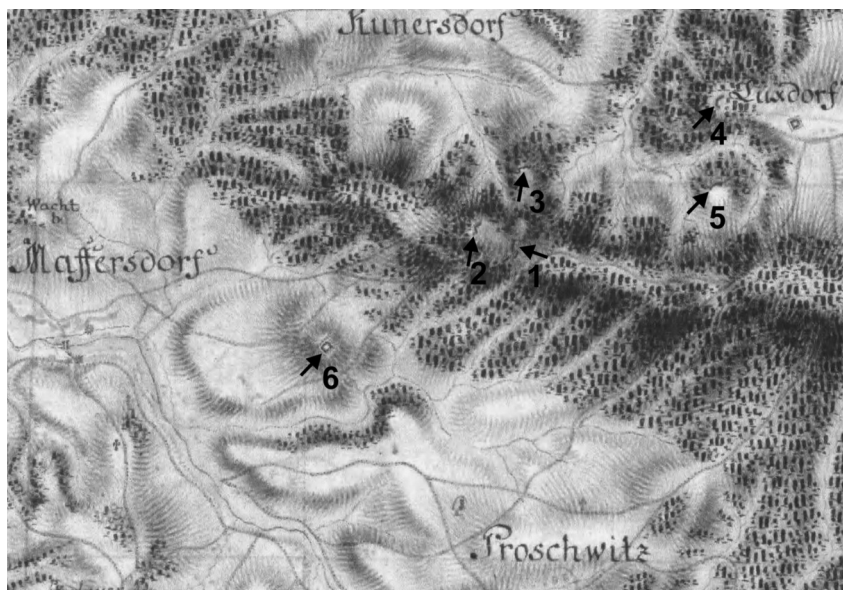
Objev novověkých vojenských
opevnění mezi Libercem
a Jabloncem nad Nisou

Martin Nechvíle
Jablonec nad Nisou



Okolnosti objevu

Na jaře roku 2009 objevil tehdejší místostarosta města Jablonec nad Nisou Lukáš Pleticha na svých pravidelných procházkách se psem na katastrálním území Lukášova pozoruhodný terénní útvar, který byl jednoznačně vytvořen lidskou rukou. Stáří útvaru bylo nejasné, ale rozhodně se nejednalo o výtvar posledních desetiletí. Jelikož si byl vědom možného významu nálezů, informoval pracovníky Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci, kteří místo ohledali a konstatovali, že se s největší pravděpodobností jedná o novověké vojenské opevnění vybudované jako dělostřelecké postavení. Ovšem z jaké doby přesně tato fortifikace pochází, nebylo jasné. Po několika týdnech bádání v historické literatuře se začalo možné časové zařazení rýsovat. V tu chvíli nikdo nepomyslel na to, že by takových opevnění mohlo být v okolí více. V této vpravdě detektivní práci pomohla mapa tzv. 1. vojenského mapování z let 1764–1768, která byla rektifikována v letech 1780–1788. Toto kartografické dílo, které je dostupné na internetu, vzniklo pro Čechy za vlády císařovny Marie Terezie a jejího syna Josefa II. jako strategický podklad pro plánování vojenských akcí. Mapa tedy kladla důraz na přesné znázornění reliéfu krajiny, vodní toky, průběh komunikací a podobně. Jaké bylo překvapení, když se podařilo nalezené opevnění u Lukášova identifikovat na této mapě. A nejen to. V okolí Lukášova a na Prosečském hřebeni byly vyznačeny další podobné objekty, o jejichž



Výřez I. vojenského (josefského) mapování, list C020 z let 1764–1768, rektifikace 1780–1788.

Šipkami a čísly 1–6 jsou označena vojenská polní opevnění navrhovaná na zápis za KP.

Opevnění č. 1 je liniové valové opevnění, č. 2 je tvořeno tzv. redanem a barkanem,

č. 3 a 4 je tzv. barkan, č. 5 je tzv. redan a č. 6 je tzv. reduta.

existenci jsme nic nevěděli. V první chvíli zavládla skepse, zda se opravdu jedná o vojenská opevnění a zda je vůbec nějaká šance, že se v terénu zachovaly dodnes. Tato myšlenka nejvíce hlodala Lukáše Pletichu, nálezce prvního opevnění, který s mapou a se psem vyrazil opět do terénu. A podařilo se mu něco neuvěřitelného, jelikož všechna ta vyznačená opevnění v terénu opravdu identifikoval, a ještě k tomu přesně na místech, kde podle mapy měly být. Tato přesnost a věrnost zaznamenání nám vyrazila dech, jelikož vojenské mapování bylo před více než dvěma sty lety prováděno bez kartografických přístrojů důstojníky vojenské topografické služby, kteří projížděli krajinu na koni a mapovali doslova od oka okolní terén. Jeden zkušený důstojník mohl za léto zmapovat až 350 km². Před mapováním nebyla z finančních a časových důvodů vybudována síť přesně astronomicky určených trigonometrických bodů. I přesto však byla objevená opevnění zaznamenána naprosto přesně. V terénu se nakonec podařilo identifikovat šest opevnění, která jednoznačně tvořila systém a s největší pravděpodobností byla vybudována současně.

Stav nalezených opevnění

Ne všechna na mapě vyznačená opevnění se dochovala dodnes. Jedna větší pevnost (ve vojenské terminologii tzv. *reduta*) se nacházela na okraji tehdejšího intravilánu vesnice *Luxdorf* (Lukášov) a byla patrně zcela zničena pozdější výstavbou domů. Ostatní pevnosti, které se nacházely v lese, se až na jednu výjimku zachovaly velmi dobře. Tou výjimkou je opevnění č. 4 (tzv. *barkan*), které bylo z větší části zničeno při budování otočky pro těžkou lesní techniku. I přesto jsou relikty této fortifikace v terénu částečně patrné. V terénu se nejvýrazněji zachovalo první objevené opevnění č. 5 (tzv. *redan*). Jedná se o šipovitý útvar, jehož ramena svírají zhruba pravý úhel. Fortifikace byla vybudována na mírně ostrožně tím způsobem, že byl nejprve vyhlouben příkop a vytěžený materiál posloužil pro navržení valu. Takto vybudované opevnění fungovalo jako vyvýšené a chráněné postavení pro



Pohled od JV na ostrožnu, na jejímž konci se v lese nachází opevnění č. 5 (tzv. redan)

dělostřeleckou baterii. Tento jednoduchý způsob budování fortifikace pomocí příkopu a valu byl použit i u ostatních nalezených opevnění. Jedinou výjimkou je opevnění č. 3, kde jsou součástí některých úseků fortifikace i žulové podezdívky. Datování těchto kamenných konstrukcí však není zcela jasné a mohou být i mladší.

Vojenská opevnění byla již v době vzniku pevně typologicky rozlišena dle funkce a konstrukce. V terénu byly identifikovány celkem čtyři typy opevnění. Opevnění č. 1 je tvořeno valovou linií, kterou můžeme označit také jako zásek, který kolmo přetíná Prosečský hřeben, po němž vedla komunikace. Opevnění č. 2 je tvořeno *redanem* a *barkanem*. Opevnění č. 3 a 4 pak náleží mezi tzv. *barkany* a č. 5 je tvořeno tzv. *redanem*. Nejlépe opevněný bod (č. 6) se nacházel na vrchu Šance a tvořila ho tzv. *reduta*, která se vyznačovala čtvercovým půdorysem s opevněním na všech stranách. Kromě záseků jsou *redany* a *barkany* určeny jako opevnění pro dělostřelecké baterie. Pro všechny typy opevnění byla vždy zvolena promyšlená velmi výhodná strategická poloha.

Stáří opevnění

Klíčovou roli při interpretaci jakéhokoli nálezu hraje určení stáří, díky němuž je pak zpravidla možné daný nález zařadit do širšího historického kontextu. V našem případě nebyly na místě opevnění nalezeny žádné movité archeologické nálezy, a tak jsme odkázáni na písemné či kartografické prameny. Díky vyznačení nalezených opevnění na dochované mapě tzv. 1. vojenského mapování z let 1764–1768 (rektifikace v letech 1780–1788) máme poměrně konkrétní časovou představu doby vzniku těchto fortifikací, tedy 2. polovina 18. století. Při určení konkrétní události či konfliktu, v rámci něhož byla opevnění zbudována, se dostáváme do určitých nesnází. V zásadě se nabízí dva konflikty, v rámci nichž mohlo k výstavbě dojít. První je období tzv. *sedmileté války* v letech 1756–1763, ve kterém se v našem regionu utkala vojska rakouská a pruská. Nejvýznamnější vojenskou operací tohoto konfliktu se stala bitva u Liberce 21. dubna 1757. V rámci přípravy tohoto střetnutí



Opevnění č. 5 (tzv. *redan*), relikv příkopu s valem



Pohled od SZ na vrch zvaný Šance mezi Prosečí n. N. a Vratislavicemi n. N., na jehož zalesněném vrcholu se nachází opevnění č. 6 (tzv. reduta)

bylo kromě opevnění města Liberce vybudováno rakouskou armádou i velké množství polních opevnění v linii Keilův vrch až úpatí ještědských svahů. Opačným směrem k úpatí Jizerských hor byla hustota opevnění díky obtížnější schůdnému terénu výrazně řidší. Druhou a pravděpodobnější možností vzniku nalezených polních opevnění je tzv. *válka o dědictví bavorské*, někdy zvaná *bramborová*. Tento konflikt mezi Rakouskem a Pruskem se v letech 1778–1779 dotkl i Liberecka, kde byl očekáván vpád pruských vojsk, a tak rakouská armáda obsadila strategická postavení a vybudovala řadu opevnění kontrolujících klíčové komunikace. Takto rakouská armáda postupovala téměř po celé severní hranici od Ústí nad Labem, přes Českolipsko po Liberecko. Obdobné přípravy probíhaly i ve východních Čechách. Velení rakouské armády umístěné v severních Čechách převzal v dubnu 1778 dodnes známý polní maršál Ernest Gideon Laudon. Jeho armáda, soustředěná mezi Libercem a Ústím nad Labem, čítala kolem 62 000 mužů a 252 těžkých děl. Na pruské straně bylo na vpád do Čech připraveno 67 000 pruských a 22 000 saských vojáků pod velením prince Jindřicha. Laudon si byl dobře vědom početní převahy protivníka a od začátku vojenských operací se připravoval na defenzivní způsob boje. Důsledkem této taktiky byl vznik stovek polních opevnění, jejichž část se dochovala dodnes. V noci ze 30. na 31. července 1778 překročily pruské a saské jednotky na několika místech české hranice. Předsunuté rakouské jednotky se sice útočníkům postavily na odpor, ale kvůli početní převaze protivníka byly nuceny se ze svých pozic stáhnout. Během konfliktu, který trval do jara roku 1779, nedošlo k žádné větší bitvě a jednalo se spíše o taktický boj plný přesunů a manévřů vojsk na obou stranách.

Nalezená opevnění mohla být samozřejmě armádou využívána a upravována během hned několika následných konfliktů, pro což svědčí i jejich zanesení do vojenských map. Využívání starších opevnění bylo zcela běžnou vojenskou praxí. Na existenci opevnění upozorňují mnohdy i staré místní názvy zpravidla v německém tvaru Schanze, které se vyskytují na mapě stabilního katastru (1843) i v mladších mapových dílech. V našem případě jsou doloženy pro opevnění č. 5 (*Schanzplatz*) a č. 6 (*Schanze*).

Inspekční cesty císaře Josefa II.

Nesporný strategický význam Liberecka jako jedné ze vstupních bran do vnitrozemí dokládají i inspekční cesty císaře Josefa II., které do našeho regionu směřovaly v tomto období hned třikrát. Poprvé zavítal Josef II. na Liberecko v roce 1768, kdy jeho cesta směřovala z Hrádku nad Nisou přes Zdislavu a Ostašov do Liberce, kde na zdejším zámku přenocoval. Druhý den pokračoval přes Vratislavice do Jablonce nad Nisou a dále přes Návarov do Vrchlabí. Důvodem této cesty bylo zejména seznámení se se zdejším hospodářským rozvojem. Císař si však údajně při této příležitosti prohlédl i některá opevnění (šance) ze sedmileté války. Tato zmínka by se mohla týkat nalezeného opevnění č. 6, které se nachází na kopci mezi Vratislavicemi a Prosečí. Druhá návštěva císaře Josefa II. se odehrála v roce 1778 v souvislosti s přípravou na prusko-rakouskou válku o dědictví bavorské. Tentokrát vedla jeho cesta z Hodkovic nad Mohelkou do obce Milíře a na blízký kopec Špičák či Uhlířský vrch, který byl na paměť císařovy návštěvy nazván *Císařský vrch*. Toto místo navštívil z důvodu jeho strategické polohy, jelikož dotud měl přehled nad územím, kde se armáda připravovala na vojenský konflikt. Jeho další cesta vedla patrně přes Jablonec nad Nisou do Smržovky a pak zpět přes Kokonín a Vrkoslavice do Hodkovic. V té době bylo zvažováno vybudování mohutné vojenské pevnosti právě v Hodkovicích. Z tohoto záměru však nakonec sešlo. Ovšem jediná písemně podrobně zdokumentovaná císařská cesta byla realizována v září 1779 již po podepsání Těšínského míru 13. května 1779. Tamo smlouva znamenala klid zbraní mezi Pruskem a Rakouskem. Záříjová císařova cesta směřovala z Jilemnice přes Sytovou, Roprachtice, Jesenný, Návarov, Držkov, Zásadu, Vrkoslavice, Jablonec a dále přes Lukášov a Kunratice do Liberce. Jana Schejbalová ve svém článku o Josefu II.



Opevnění č. 6, detail palebného postavení pro dělo

cituje dokument s názvem *Journal o cestě Moravou, Slezskem, Čechami a Horními Rakousy v roce 1779*, popisující tuto cestu. Ke dni 15. září je tam mimo jiné uvedeno „...*Ze záseků je ještě spousta zachována, například u Lukášova, jakož i ty u Milířů a kolem Javorníka.*“ Je nepochybné, že lukášovskými záseky jsou myšlena nalezená opevnění. Je tedy možné, že císař některé z nich při své cestě 15. září 1779 osobně navštívil anebo ze svého vozu alespoň zahlédl.

Pokud bychom chtěli odkrýt vojensko-strategický důvod vybudování nalezených opevnění právě v těchto místech, část odpovědi již byla obecně uvedena výše. Jednalo se o vojenské zajištění důležitých komunikací za účelem znemožnění jejich využití nepřítelem k postupu do vnitrozemí. V našem případě se jedná o důležitou komunikaci Liberec–Vratislavice–Jablonec, nad níž se nachází opevnění č. 6 (tzv. *reduta*). Druhá důležitá střezaná komunikace vedla z Liberce přes Kunratice, Lukášov do Jablonce. Zatímco tyto cesty byly střezeny dělostřeleckými bateriemi, možný postup nepřátelské pěchoty cestou po Prosečském hřebeni mělo zastavit několik linií záseků, které ve formě příkopu a valu přehrazovaly celý hřeben. Zajímavou otázkou je i časová náročnost vybudování takovýchto polních opevnění. Na základě experimentů je prokázáno, že takováto jednoduchá zemní polní opevnění byl dostatečný počet vojáků s patřičnou výstrojí schopen vybudovat v řádech desítek hodin, maximálně několika málo dnů. Bylo to samozřejmě odvislé od rozsahu a počtu pracovníků.

Otázku, zda byla opevnění v inkriminovaných bojích skutečně využita, nejsme schopni z důvodu strohosti sdělení písemných pramenů jednoznačně zodpovědět. V písemných pramenech jsou doloženy šarvátky v okolí Vratislavic, z čehož plyne pravděpodobně zapojení opevnění č. 6 do těchto bojů. Jak to vypadalo na druhé straně Prosečského hřebene, není jasné. Indicie k formulování odpovědi by mohl přinést snad jen archeologický výzkum.

Význam nálezu a jeho ochrana

V terénu objevený systém polních opevnění a záseků je velmi dobře zachován a je jedním z mála dochovaných archeologizovaných dokladů válečných akcí 2. poloviny 18. století na Liberecku a Jablonecku. Význam nálezu sestávajícího ze 6 zjištěných dělostřeleckých pevností a záseků je právě v zachycení jejich systému v konfiguraci krajiny. Jejich strategickou důležitost potvrzuje i velmi přesné zakreslení do listu 1. vojenského mapování. Nejedná se tedy pouze o jednotlivosti, ale o ucelený systém opěrných bodů dokládající defenzivní vojenskou taktiku 2. poloviny 18. století. Vzhledem k důležitosti nálezu by podán na podzim roku 2009 prostřednictvím Archeologického ústavu AV ČR v. v. i. na Ministerstvo kultury ČR návrh na prohlášení těchto polních opevnění za kulturní památku. Tento podnět ministerstvo přijalo, avšak ještě ve věci nerozhodlo. Je třeba zdůraznit, že v Libereckém kraji není žádný srovnatelný takto ucelený komplex archeologizovaných vojenských objektů z tohoto období prohlášen za kulturní památku. V případě prohlášení za kulturní památku by tedy jednoznačně došlo k obohacení tohoto souboru o dosud chybějící a neprávem opomíjený typ památky. Z hlediska ucelenosti, zachovalosti a existence písemných dokladů datujících tyto objekty se jedná o mimořádnou památku vojenské

historie nadregionálního významu. Zároveň je nutné zdůraznit, že právě tyto archeologizované památky jsou nejhroznějším druhem našeho kulturního dědictví vůbec. Bez památkové ochrany mohou tyto relikvy vojenské minulosti regionu brzy zaniknout například při nešetřné těžbě dřeva či jiném neodborném zásahu.

Literatura:

- ANĐĚL R. (2007): *Bitva u Liberce 21. dubna 1757*, Krkonoše–Jizerské hory, 8/2007, Vrchlabí: 32–33.
- BENDA A. (1877): *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, Gablonz: 135–137.
- FINKE F. (1917): *Ortsgeschichte der Marktgemeinde Grünwald*, vlastním nákladem, Jablonec: 21.
- FISCHER K. R. & GIERACH E. (1934): *Heimatkunde des Bezirkes Gablonz in Böhmen 2/3*, Jablonec: 71, 97.
- HRDY J. (1907): *Aus dem Isergebirge, Herrschaft Morchenstern mit der Umgebung*; Josefův Důl: 102–105.
- JÄGER A. (1865): *Dorfchronik, Geschichte der Ortschaften Maffersdorf, Proschwitz und Neuwald*, vlastním nákladem, Liberec: 278.
- LILIE A. (1895): *Der politische Bezirk Gablonz*, Jablonec: 62–66.
- NECHVÍLE M. (2008): *Tajemný kopec u Vratislavic*, Vratislavický zpravodaj 11/2008, Vratislavice nad Nisou: 10–11.
- NEJMAN M. (2010): *Popis lokalit s polními fortifikacemi na severním bojišti války o bavorské dědictví zakreslených na mapových listech I. vojenského mapování. Polní opevnění od třicetileté války do roku 1945. Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Josefově, Jaroměř – Josefov: 45–59.*
- PLETICHA L. (2009): *O nevyužitých šancích z dob prusko-rakouských válek*, Jablonecký měsíčník 11/2009, Jablonec nad Nisou: 16.
- RESSEL A. F. (1903–1904): *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes*, Liberec: 812.
- SCHEYBALOVÁ J. (1996): *Císař Josef II. a jeho reformy v zrcadle soudobé lidové literatury a rukopisných zápisků českého vzdělance a lidového písmáka*, Jizerská kóta 0428, č. 6 listopad–prosinec, Jablonec nad Nisou: 57–69.
- 1st MILITARY SURVEY, Section No. 20, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně – <http://www.geolab.cz>; Ministerstvo životního prostředí ČR – <http://www.envi.cz>.

